

Љиљана ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ПРИРОДА И ФУНКЦИЈА АУТОБИОГРАФСКИХ СЕГМЕНАТА У СРПСКИМ ПОВЕЉАМА XII–XIV ВЕКА

Мада припадају кругу правно-законодавних списа (утврђују права појединих личности или правних лица), повеље често садрже и лите-
рарно уобличене целине. У том погледу оне су блиске другим правним
и црквено-правним делима средњег века. Књижевно-поетски елементи
јављају се, пре свега, у свечаним повељама, у уводу (*аренги*) и у одељку у
коме се образлажу побуде издавача да учини одређени дар, донесе одлуку
(овај одељак назива се *експозицијом* или *нарацијом*). Свечане повеље су
најчешће издаване поводом подизања неког манастира; регулишу његов
статус и питања имовине. Међу свечане повеље треба убројати и акта
којима су проглашавани важни законици; и овде постоје аутобиографски
слојеви. Литерарни елементи, па самим тим и непосредно казивање изда-
вача о себи, ређе се појављују у актима друге врсте (уговорима, повељама
које регулишу мање значајне ствари, итд.). Испољена тежња ка типизацији
и увођењу општих места није довела до униформности; аутобиографски
и уопште литерарни садржаји у повељама врло су разноврсни. Издавачи
најчешће испољавају индивидуални приступ у уобличавању оваквих
места, при чему њихови литерарни афинитети и поетичка опредељења
(склоност ка реторичко-поетском или пак наративном као доминантном
обележју) играју важну улогу.

Појављивање свечаних увода у српским повељама као и шире засни-
вање експозиције може се свакако објаснити одређеним византијским ути-
цајима (одатле је преузет и општи формулар). Треба, међутим, рећи да се
у византијским повељама најчешће појављују теолошки учени уводи а да

у српским има више непосредних садржаја, више историјског материјала. Српске повеље, осим тога, стилски су разноврсније; наглашено емотивне и са изразитом рефлексивношћу у овим слојевима; евидентно је присуство разноврсних стилско-изражајних средстава, при чему важно место имају поетско-реторске фигуре али и извесни микро-жанрови (молитве, похвале и др.).¹ Очевидно је да се и овде, као и у другим врстама српске књижевности, стваралачки приступало преузетим обрасцима.

У сложеној структури повеље *аренга* (lat. *arengum*, грч. *προοίμιον*) долази иза *протокола*, у коме су садржане уводне напомене. Ту се, општим изразима, мотивише правна одлука која је у повељи изнета. Предочавају се заправо узвишени духовни разлози издавача да учини одређени дар, донесе одлуку итд. Без правне вредности, аренга представља украс и има, како то истиче Станоје Станојевић, морални и литерарни значај.² У световним српским повељама све до средине XIV века не постоји аренга. Потом се она појављује, али јој се не придаје сувише велики значај; има чак примера да се иста аренга користи у више повеља. У црквеним повељама аренга се, међутим, често сусреће. Она је овде развијенија, садржајно богатија и са значајном функцијом. Ту се похвално говори о Богу Сведржитељу и његовом великом човекољубљу, о Христовом значају за људски род, о Богородици. Писци каткад уводе и ликове арханђела и анђела, поједине апостоле, неке светитеље, итд. Запажају се и српски мотиви; похваљују се и истичу заслуге Светог Симеона, Светог Саве (каткад и обојице). Док аренга назначавала општу, у експозицији је изложена специјална мотивација. И поред доста велике разноврсности у погледу обима и карактера изнете грађе, могуће је установити основне типове експозиција. При класификацији одлучујућу улогу има природа самог документа. Тако се у повељама-даровницама износи молба онога коме ће дар бити учињен, као и образложење дародавца; у потврдама постоји позивање на старе повеље; у пресудама назначавала се историјат самог спора и процедура примењена при његовом решавању, итд. Нарочито су занимљиве експозиције у повељама појединим манастирима и црквама; овде се каткад даје доста целовита аутобиографија издавача (такав је случај на пример са експозицијом у Немањиној *Хиландарској повељи* из 1198. године). У другим случајевима региструју се најзначајнији моменти (Стефан Дечански нпр. у више својих повеља говори о томе како је био ослепљен, прогнан, како се вратио у домовину и постао владар). У експозицији оваквих повеља садржани су и подаци од значаја за историју одређених манастира. Иако је наративност доминантна карактеристика, овај одељак повеља није лишен

¹ Упореди: Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1980, 180.

² С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*. Аренга (Проемијум), Глас Српске краљевске академије, XCIV, 1914, 192–229.

лирско-рефлексивног слоја. Премда са различитом функцијом у повељи, аренга и експозиција су често идејно усаглашене а каткад и формално обједињене.

Испитивање поетско-наративних слојева у повељама још увек није систематично спроведено (најпотпуније су проучене две најстарије хиландарске повеље).³ За ово се до сада нису стекли сви потребни услови (издање целовитог корпуса и савремени преводи свих повеља). Недостају и истраживања односа између повеља и других дела, пре свега житија.

Каткада и завршни делови повеља поседују елементе значајне за аутобиографију владара (санкција, датум, белешка о месту издавања повеље, подаци о канцелару и писарима и сам потпис). У санкцији се, на својеврстан начин, предсказују догађаји који ће уследити након смрти писца повеље.

Сматра се да је општу конструкцију и детаље повеље (пре свега оне који улазе у диспозицију), сачињавала владарева канцеларија. Аутобиографски садржај потицао је, међутим, од самог издавача. Он га је сам исписивао или су други писали по његовом диктату.

2.

Аренга и експозиција први пут се јављају у Немањиној *Хиландарској повељи* (издата 1198. године).⁴ У експозицији изложена је краћа аутобиографија издавача; представљени су његови владарски успеси, духовне преокупације у тренуцима највеће славе, његова абдикација, монашење и одлазак у Свету Гору, градња Хиландара; преовлађује наративност а местимично (нпр. у одељку посвећеном Немањиним духовним прекупацијама) прибегава се одређеној поетизацији. Немања велику пажњу посвећује свом духовном преображају за који каже да је наступио када је његова владавина, уз Божју помоћ, одасвуд примила „мир и тишину”.⁵ Указује да је у том времену интензивно почео да размишља и да се брине за своју душу и њену судбину у дан Страшнога суда.⁶ Желео је да прими „анђелски и апостолски образ” то јест да се замонаши. Био је подстакнут Христовим речима/позивом: „Узмите јарам мој на се и научите се од мене,

³ Детаљну анализу структуре и књижевно-уметничких обележја двеју најстаријих хиландарских повеља дала је Р. Маринковић у своме раду *Почеци формирања српске биографске књижевности. Повеље о оснивању манастира Хиландара*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 39 (1973), 3–19.

⁴ О овој повељи говоримо ослањајући се на превод у књизи: Свети Сава, *Сабрани списи* (приредио Д. Богдановић, СКЗ–Просвета, Београд, 1986; повеља је на стр. 31–33. У овој књизи, али и другде, повеља се посматра као Савин текст, будући да је он морао учествовати у њеном састављању. (За Немањину повељу надаље користимо скраћеницу: НХП).

⁵ Завршио се период борбе да се држава консолидује и прошири.

⁶ НХП, стр. 31.

јер сам кротак и смиран срцем; јарам је мој благ и бреме моје је лако.”⁷ Немања открива да се њему, када је наступило погодно време, све што је овога света, част и слава указало као ништавно. Сва красота (лепота) земаљског живота и леп изглед учинили су му се као дим.⁸ Христова љубав се све више везивала за њега. Немања је забележио да су га тада Господ и Пресвета Богородица удостојили свога благога јарма и учинили га заједничарем часног и анђелског и апостолског образа, малог и великога.⁹ Овде је реч о његовом монашењу, примању мале и велике монашке схиме.

Немања потом говори о свом напуштању престола и избору наследника, па о одласку у Свету Гору и подизању Хиландара.

У *Хиландарској повељи* Стефана Немањића (сачињена између 1200. и 1202) садржани су елементи његове личне аутобиографије.¹⁰ Издавач ове повеље најпре о себи говори узгредно, у плану приказивања извесних важних момената из Немањиног живота (абдикација, одређивање наследника, градња Хиландара). Мада узгредно дате, аутобиографске појединости су ванредно значајне; указује се нпр. да је Стефан био омиљени син свога оца, да је отац њему оставио престо, да има (високу) титулу севастократор, и да је зет византијског цара Алексија, итд. Када доврши приповедање о Немањи, Првовенчани шире уводи аутобиографски слој; говори о свом сећању на родитеље („И ја, сећајући се живота часнога славних мојих родитеља, како лепоту, како владање светом, како славу и богатство, ка ништелубљу, убрзо Божја љубав ка себи привуче...”), угледању на њих и жељи да и он (попут оца) буде поклоник у храму Свете Богородице Хиландарске.¹¹ Врло емотивно приповеда о сопственој бризи за храм и очев гроб у њему: „да светило неугашено буде у храму њеном и код гроба часног и боговернога старца, господина ми Светога Симеона монаха”.¹² Следи попис његових дарова Хиландару, што је *диспозиција* у повељи.¹³ Поетско-лирски слој у експозицији (алегоријска представа Свете Горе)

⁷ Христове речи/његов позив наведене су према Матејевом јеванђељу (Мт 11,29–30).

⁸ Овде се јавља реминисценција на погребну стихиру, која гласи: „Људи, зашто се узалуд мећемо, пут кратак је којим ходимо, живљење ово – као дим и зрак и прашина и пепео: за мало се јавља а брзо нестаје.”

⁹ НХП, стр. 32.

¹⁰ Повељу користимо према преводу објављеном у књизи: Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска. Издање на српскословенском Т. Јовановић, СКЗ, Београд – Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2017. Превод повеље је на странама 3–13 (непарним). (За ову повељу надаље користимо скраћеницу: СтХП).

¹¹ СтХП, стр. 11.

¹² Исто, стр. 11.

¹³ Исто, стр. 11 и 13.

нема већег значаја за аутобиографски садржај; важан је за целокупни смисао експозиције и за даље конституисање овог сегмента повеље.¹⁴

Аутобиографске елементе поседују и Стефанове Жичке повеље (прва је из 1219. а друга из 1224. године), као и његова *Мљетска повеља* (издата између 1220. и 1227).¹⁵ Ова последња има разрађену аренгу у коју су инкорпориране Стефанова похвала и његова молитва Богу; емотивно интониране, откривају дубину његове религиозности и рефлексивност. У експозицији централно место заузима казивање о томе како је Бог управо Стефана одабрао да буде Немањин наследник: „Господе... мене изабравши у дому оца мога да будем наследник престола оца мога и међу браћом мојом виша ме јавивши, мени предаде да пасем стадо оца мога с благословом очевим.”¹⁶ Истиче се његово угледање на оца (ово место је посебно акцентирано и са лирским сензибилитетом). У склопу експозиције је и Стефанова молитва Богу. Поетско-реторски слој у *Мљетској* повељи значајно је оснажен и има важну функцију у остваривању аутопортрета.

Повеље Стефана Немање и Стефана Првовенчаног, премда припадају најстаријем кругу, поседују изграђени механизам за представљање биографије, односно аутобиографије.

За даљи развој жанра значајне су повеље краља Уроша Првог. Овде је аренда шире и свечано заснована. *Лимска повеља* (састављена између 1254–1264) посебно је занимљива.¹⁷ У њеној аренги се похвално говори о Христу, а помињу се и његови ученици, апостоли. Писац користи дијалошку форму (Христов разговор са Петром) и монолог (Христово обраћање Павлу и другим апостолима); ослања се на библијски контекст (цитира, парафразира или пак слободније интерпретира стихове из *Јеванђеља по Матеју* (16,13; 16,16 и др.)). Помињање апостола и истицање њихове улоге у ширењу хришћанства за писца има нарочити значај. Он похвалује Христа јер је, како каже, угледао на онима који су Христа љубили његове благодати: „Јер видех на онима који те љубе знамење благодати Твоје – јер стене бесних одагнаше, а мошти свете миро излевају онима који притичу

¹⁴ Алегоријска представа Свете Горе је на стр. 5 и 7.

¹⁵ Текст Жичких повеља и *Мљетске повеље* користимо према преводу у књизи: Стефан Првовенчани, *Сабрана дела* (издање: СКЗ и Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2017). Старија Жичка повеља је на стр. 111–117 (непарним) а млађа на странама 117–123 (непарним). *Мљетска повеља* је на странама 125–129 (непарним).

¹⁶ СтМљет, стр. 125. Стефан истиче да га је отац, вођен Господом, узвисио над осталом браћом, изабравши га за свога наследника. За њега је била значајна та чињеница. Њу је истицао и у својој *Хиландарској повељи*.

¹⁷ Ова повеља издата је манастиру Светих апостола, односно Светог Петра у Бијелом Пољу. Када о њој говоримо ослањамо се на превод Р. Маринковић у њеној књизи *Писах и потписах. Аутобиографске изјаве средњег века* (прир. Р. Маринковић, Нолит, Београд, 1996, 61–64). (Надаље за ову повељу користимо скраћеницу УрЛим).

са вером.”¹⁸ Свете апостоле сматра начелницима ових од Бога дариваних људи. Сам Урош међу онима који су задобили благодати изабира Светог Симеона, кога сматра такмацем апостолима: „К вама који сте задобили части, избрах благодати Светога Духа, рећи ћу – господина мојега Светога Симеона, вама такмичара.”¹⁹ Урош, како из експозиције проистиче, издаје нову (јер је стара изгубљена) повељу манастиру Светог Петра у Лиму (код данашњег Бијелог Поља); ова чињеница свакако утиче на опредељење да се у аренги шире развије тема о апостолима. Сам почетак аренге је слободнија парафраза првих стихова из *Јеванђеља по Луки* (у повељи: „Пошто многи почеше чинити повести о познатим нам стварима утврђења Слова, изволи се мени последовати реченоме...”)²⁰ Познато библијско место учинило се погодним краљу Урошу као одговарајући почетак текста, јер и сам жели да говори о познатим стварима, уз то о теми којој је посвећена велика пажња у јеванђељима (Христ и апостоли). Експозиција није шире развијена. Урош наглашено истиче своје порекло: „син светог господина краља Стефана, Првовенчаног краља, унук светог Симеона.”²¹ Потом говори о околностима које су довеле до издавања повеље и о претходној процедури. Наиме, приликом упада Бугара, црква је похарана; осим драгоцености из ризнице и црквених сасуда, однета је и златопечатна повеља коју је издао Урошев отац Стефан. Помиње се и Урошев дед, велики хумски кнез Мирослав, заправо да је њему Првовенчани издао повељу.²² Осећање личне кривице („грехова мојих ради изиђоше Бугари и попленише цркву светог апостола Петра у Лиму, и узеше ризницу и сасуде црквоне и хрисовуљ златопечатни”), нагнало је краља да се лично ангажује како би се утврдило шта је раније било у поседу цркве; о томе се исцрпно и прецизно говори.²³ Урош се угледа на оца који је повељу саставио уз помоћ свога брата, архиепископа Саве. Припрема нову повељу, уз учешће тадашњег архиепископа Арсенија и брата Саве, који је хумски епископ.²⁴ Свој духовни свет, религиозност и рефлексивност овај краљ у већој мери открива у аренги повеље, која стога добија посебан значај.

¹⁸ Краљ Урош се ослања на прву и трећу реченицу првог поглавља јеванђеља. – УрСт, стр. 63.

¹⁹ Исто.

²⁰ Урош се ослања на стихове један и три прве главе поменутог јеванђеља. У јеванђељу одговарајуће место, у преводу на савремени српски језик гласи: (1,1) Будући да су многи покушали изложити казивање о догађајима који су се догодили међу нама; (1,3) Намислих и ја, испитавши тачно све од почетка, по реду писати теби, племенити Теофиле. (превод: Синод СПЦ)

²¹ УрЛим, стр. 63.

²² Хумски кнез Мирослав, брат Стефана Немање, подигао је манастир Светог Петра. Као ктитор издао је и повељу која није сачувана. О њој, међутим, краљ Урош не говори.

²³ Исто.

²⁴ Исто.

У Урошевој *Стонској повељи* (она је из 1243–1253) експозиција је крајње сведена; аренга има већи значај и важнију функцију.²⁵ Овде је садржана, дубоко лична, крајева похвала Богородици; она је, умногоме, инспирисана познатим *Акатистом Богородици*.²⁶

Поетско-рефлексивни слој у аренги и другим деловима повеље доведен је до врхунца код краља Милутина. Овде у првом реду мислимо на његову хрисовуљу манастиру Бањској (*Светостефанска хрисовуља*, издата између 1314. и 1316. године).²⁷ Овај опсежан докуменат (због дуге диспозиције и унетих законских одредби није у свитку већ у рукописној књизи) има дужи увод са похвалом Сведржитељу а потом и Христу, Милутиновом молитвом Сведржитељу, краћом историјом Светог Стефана Првомученика и Милутиновом молитвом овом светитељу. Похваљујући Бога, издавач повеље користи низ изузетних квалификатива: „У Тројици слављен, једини од искона Господ, отац милости и Бог сваке наде, који нема почетка нити крај очекује, пред којим у висинама анђелска и арханђелска бестелесна војинства око њега стојећи непрестаним гласима и неућутним славословљима величанствено појање изводе...”²⁸ Молитва Богу је изузетно експресивна: „Но, о, свепречиста и неприступна Светлости, Оче благо-срдачни, озари моје срце и просветли мој ум...”²⁹ Краљ Милутин од Бога тражи да просветли његов ум, како би могао да следи поуке које је Божји син, Христос, изговорио а садржане су у јеванђељу. Ове поуке наведене су у низу (укупно их има седам); то су позната места (Јн 16,28; Мт 5,16; Јн 14,21; Јн 14,23; Јн 12,26; Мт 24,35; Мт 28,20). Ефектно предочавају смисао Христовог деловања међу људима и његове основне поруке. У експозицији има највише аутобиографских појединости. Већ устаљени мотив угледања на претке Милутин обогаћује детаљима; вреднује своје претходнике (истиче њихове заслуге) и каже да је упознат са њиховим животима и заповестима, које намерава да чува неизменљиво и непоколебљиво. Наглашава да је од њих био нераздвојан у пролазном земаљском царству а да жели да и у вечном небеском царству не буде лишен њиховог доброг наследства. Емотивно говори о свом настојању да се од телесног уздигне ка духовном, и од земаљског ка небеском, тако што ће потврдити оно што је већ учињено од стране његових прародитеља и учинити оно што

²⁵ И ову повељу користимо према преводу Р. Маринковић у њеној књизи *Писах и потписах*, објављена је на странама 61–62.

²⁶ Текст Акатиста, у преводу на српски језик: *Акатист пресветој Богородици*. Превео и протумачио Др Лазар Мирковић, Сремски Карловци, 1918.

²⁷ Ослањамо се на превод увода у ту повељу, који је донет у књизи Р. Маринковић, *Писах и потписах* (странице 77–80). Превод потиче од Д. Богдановића, који је превео читаву повељу. (Надаље за ту повељу користимо скраћеницу: МилСвет)

²⁸ МилСвет, 77.

²⁹ Исто, 78.

они нису доспели, чиме указује да наставља путевима својих предака.³⁰ Таквом тежњом он жели да неодвојивост од својих предака достигне и у небеском царству.

Занимљиву аренгу и експозицију поседује и Милутинова *Повеља пиргу Хрусија* (из 1302).³¹ Ова два одсека нису раздвојени већ су веома добро идејно повезани. Милутин прибегава сложенем стилско-уметничком захвату. У аренги говори о богооцу Давиду, који жели небеска села и у умиљењу се обраћа Богу својим песмама. Непосредно се наводе његове речи, заправо уводе се, делимично адаптирани, стихови 1, 3 и 4 из 84. псалма. Овде Давид исказује дивљење Божјим селима и каже да је добро онима који живе у домовима Господњим. Пита се да ли је птица пронашла себи заклон а грлица гнездо „на коме ће положити и отхранили птиће своје”, тј. олтаре Господње.³² Исказ се употпуњује констатацијом да су блажени они који пребивају у Господњим дворовима. Испољена је велика емотивност у обраћању Богу; на једном месту сусрећу се чак четири вокативне синтагме и то у низу: „мој Господе, Господе сила, цару мој, Боже мој!”³³ Упоређивање са одговарајућим стиховима 84. псалма показује да измене нису безначајне. Нпр. у првом стиху овог псалма помињу се *станови* Господњи³⁴, а у повељи *села* Господња и *домови* Господњи; у трећем стиху реч је о *ластавици која у гнезду излеже птиће, код олтара Господњих* а у повељи о *грлици, која треба да отхрани птиће, тј. олтаре Господње*. Интензивирано је и обраћање Богу (на већ помињаном месту у псалму постоје три вокативне синтагме: „Господе над силама, царе мој, и Боже мој!”). Док библијски контекст нуди стварну слику: ластавица свија гнездо крај олтара Господњих, у повељи казивање о грлици има и симболичко-алегоријски карактер: грлица свија гнездо у коме ће отхранили птиће, тј. олтаре Господње. Псалам 84 припада химнама односно хвалоспевима; сматра се и ходочасничком песмом. За повељу је преузет његов почетак који садржи позив на прослављање Бога и део средишњег одељка, у коме се износе разлози за похваљивање. Псалмом се прославља Бог који столује на Сиону, који је извор среће и милости за ходочаснике (о томе нарочито у стиховима 6–9); чежња за храмом олакшава тешкоће самог путовања. У експозицији полазиште представљају ставови изнети у аренги. Милутин за себе каже да је *умиљени* (скривена паралела са Давидом, који је у умиљењу). Говори потом о свом уподобљењу *пустинољубној грлици*;

³⁰ МилСвет, 80.

³¹ Док говоримо о овој повељи, ослањамо се на превод Р. Маринковић објављен у њеној књизи *Писах и потписих*; повеља је на странама 76–77. (За ову повељу надаље користимо скраћеницу: МилХр)

³² МилХр, 76.

³³ Исто.

³⁴ Псалам 84, стих један гласи: Како су мила насеља Твоја, Господе над војскама.

истовремено је преузета представа о птици о којој је већ било речи и проширено асоцијативно поље; атрибут *пустинољубна* притом има значајну улогу. У непосредном говорењу о птици прибегава се реалној слици: „као што и грлица гугутањем својим оглашава долине гласом само, а снага је њена немоћна...”³⁵, да би се одмах затим увело симболичко значење, које се наслојава на претходну семантичку релацију: птићи = олтари. Упоређење са грлицом је вишезначно; писац делимично напушта ранију алегоријску представу о грлици (она свија гнездо и подиже птиће а они су заправо олтари, тј. храмови) и зауставља се на њеним реалним својствима. Истовремено, кроз истицање сопствене жеље да наликује грлици, он рачуна на њена надстварна својства (намерава да сва пустињска удоља *огласи мишљу* и посећењем *благим*). Птица је, по природи, слаба и на своје присуство указује само гугутањем, а Милутин је немоћан пред Богом – јер нема добрих дела. Пустинја овде има симболички смисао; то је, простор настањен монасима, у првом реду Света Гора, коју средњовековни писци називају и Светом Пустинјом. Занимљив је и завршни део експозиције, где се говори о подстицају на конкретно дело који, на једној страни, долази од самог Христа (преко приче о удовици која је незнатним новцем стекла велико богатство) и од својих предака „који приложише у Светој Гори многа множаства манастиру Свете Богородице званом Хиландару”.³⁶ Потом се говори о реалном поводу за издавање повеље – к Милутину су дошли јеромонах Киријак и хиландарски монаси да би га упознали са невољама од гусара; траже од њега да створи „препокојиште”, заправо кулу која би обезбеђивала пристаниште и пут ка Хиландару. Ово место, заправо, представља посебан слој повеље, тзв. *интервенцију (петицију)*. За разлику од претходног текста, овај део изразито је наративан. Писац се чак појављује у улози ангажованог приповедача који обавештава да не може да исприча (свакако због недостатка простора) све невоље за које је чуо да их од гусара хиландарски монаси имају на мору: „и поменуше ми беде своје на мору што им се догађају од безбожних гусара, које не можемо испричати...”³⁷ Снажан ефекат производи управни говор монаха; у језгровитом исказу садржана је молба и истакнут значај објекта који траже да буде подигнут; истовремено показана је и животна важност самог мора за Хиландарце: „– Сав живот нам на мору и од мора ни јест.”³⁸ Потом се, врло кратко, говори о градњи пирга (куле), о томе да је у његовом склопу и црква и о даровима учињеним цркви.

³⁵ МилХР, 76.

³⁶ Исто, 77.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

У повељама краља Стефана Дечанског наративност је снажније испољена; реторика није запостављена, али она своје место налази само у аренги повеље. За успостављање владарске аутобиографије значајна је *Призренска повеља* (из 1326).³⁹ У шире заснованој аренги доминира топло казивање о Богородици, уклопљено у општу похвалу Богу: „У Тројици слављен у трисветлом божавству, рођен пре векова од Оца, и опет у последња лета нашега ради спасења сишавши с неба и оваплотивши се од Пречисте Деве, коју нађе поље пространо и гору сеновиту и палату преславну.”⁴⁰ Оно кулминира у завршном делу аренге, где Дечански говори о помоћи коју му је указала Богородица у тренуцима великих његових невоља: „Она ме избави пречистим својим молитвама од великих и тешких невоља и напасти љутих, што ми се догодише у животу овом због грехова мојих и завишћу обманљивог ђавола и злих људи који мрзе на добро.”⁴¹ Овај исказ истовремено даје основне параметре за успостављање релација према збивањима која ће писац представити у експозицији. Приповедање о Стефану Дечанском у експозицији започиње догађајима који су за дути период одредили његову судбину (сукоб са оцем, ослепљење, прогонство). Аутор говори и о кривцима за сопствено страдање; мада не даје ближе податке, из контекста се може закључити да је реч о властели. Понети завишћу (због великог Божјег милосрђа којим је био обасипан, доброг живота и родитељске љубави коју је уживао), извесни људи су злим и недостојним саветом навели краља Милутина да ослепи сина, да га са децом пошаље у заточење у Константинов град и да забрани свако помињање његовог имена. Осуђујући зле и преварне људе, Дечански каже да ништа нису схватили па ни Божју бригу о праведницима. Индиректно упоређујући своју са судбином прекрасног Јосифа (који је завишћу браће продан, чиме му је заправо омогућено да влада над целим Египтом), говори о Божјем милосрђу и правосуђу у сопственој ситуацији. Каже да је захваљујући њему поништена неправедна осуда, да му је враћен вид и да је постављен за владара у својој домовини: „Отрже ме као од самих вратница смртноснога ада, светлосћу божавственом облиставши изведе ме и посади на престо светих родитеља Краљевства ми, и постави ме за цара и владоаца и кнеза свој тековини родитеља Краљевства ми, да владам и краљујем у отачаству мојем и са превазљубљеним сином мојим, младим краљем

³⁹ Цркву Богородице Љевишке у Призрену подигао је краљ Милутин. Његова, оснивачка повеља није сачувана. Краљ Стефан Дечански потврђује Милутинове дарове; прилаже нове. О *Призренској повељи* говоримо ослањајући се на превод Д. Богдановића, публикован фрагментарно, у књизи Р. Маринковић, *Писах и потписах*; текст повеље налази се на стр. 110–112 (Надаље у тексту за ову повељу користимо скраћеницу: ДечПриз).

⁴⁰ ДечПриз, 110.

⁴¹ Исто, 111.

Стефаном...”⁴² Апострофирана је улога Богородице, која се непрекидно Богу моли за праведнике. За формирање краљеве аутобиографије важно је место где се каже како је био невино осуђен. *Призренском повељом* потврђују се сви ранији дарови краља Милутина Богородици Љевишкој у Призрену; издавач, са своје стране, чини и нове прилоге, о којима говори у диспозицији.

Познатија, *Дечанска повеља* (издата 1326; одломци објављени на стр. 112–118), садржи исте детаље из живота Дечанског, само су поједини моменти шире развијени; овде је у већем степену заступљена симболика као и ауторов лични исказ.⁴³ Она започиње дугом похвалом Богу Сведржитељу; средишње место посвећено је његовој човекољубивости и жртвовању за људе (овде путем контрастне слике: на небу владар и господар анђелима, арханђелима и свим небеским силама, на земљи хуљен, клеветан, исмејан, распет, примио срамну смрт). Низањем Божјих атрибута и квалификатива, употребом стилских и семантичких паралелизама, реторског питања и др., постигнута је одређена емфатичност исказа. Извесни симболи (светлост, очи) и шире слике укључени су, како ће се касније показати, да би се остварило ближе тематско јединство између аренге и експозиције. Аренга је, може се рећи, веома добро сачињена, изван је стереотипа и веома функционална. Неосетно прелази у експозицију. На самом почетку новог одељка повеље Дечански говори о томе да су његови преци заволели Бога, да су се у њега уздали и ради тога били спасени. За себе каже да је грана и јединородни изданак свога светог родитеља; изузетно омиљен у Милутиновом срцу, он је потпора и снага његове старости. Потом је прибегнуто приповедачком заокрету. Запостављајући раније моменте из свога живота, Дечански говори о судбоносном догађају. Изјављује да ће брзо испричати о невољама од којих је пострадао; своје патње и бол запоставља ради истицања Божје славе. И у овој повељи на истоветан начин прилази се тумачењу околности које су довеле до ослепљивања Дечанског и његовог изгнанства у Цариград (ђаво се уселио у злонаравне и зломислене људе који су позавидели Дечанском и злим и недоличним саветом подстакли Милутина на страшно и неподобно дело...). Ипак, има и нових детаља. Нешто непосредније се говори о Стефановим непријатељима; за њих стоји да су блиски двору, краљу Милутину и његовом сину: „...он се и овде уселио у злонаравне и зломислене људе, које отхранише свети родитељи Краљевства ми, и само Краљевство ми с љубављу срца као браћу и чеда...”⁴⁴ Овде је, такође, шире постављена тема о ђавољем деловању; помиње се

⁴² Исто.

⁴³ О овој повељи говоримо ослањајући се на превод Д. Богдановића публикован у књизи Р. Маринковић, *Писах и потписх*, 112–118. (Донети су фрагменти из повеље; надаље за ову повељу користимо скраћеницу: ДечДП).

⁴⁴ ДечДП, 114.

да је он „залудео браћу да продаду прекрасног Јосифа, брата својега”, да је „Јуди издајнику ставио у срце да преда Господа својега на распеће...”⁴⁵ Нов је податак да су зли људи смишљено и постепено, претварајући се да су обојици верни, настојали да поремете односе између оца и сина: „они почеше по мало сејати зли кокољ између мене и родитеља Краљевства ми.”⁴⁶ Дечански не осуђује оца, али му замера што га је ослепео а да претходно није проверио све чињенице нити довољно размислио о самој пресуди: „И послушавши их брзо, светлости очију мојих лиши ме родитељ мој, не сачекавши, не испитавши истину, и не расудивши пажљиво суда, је ли то суд Божиј...”⁴⁷ У *Призренској повељи* није изричито речено да је Стефану Бог вратио вид (постоји извесна алузија, тј. каже се како је Бог Стефана отргао као од самих вратница смртоноснога ада тако што га је облистао божаственом светлошћу; овде је моменту враћања вида посвећена посебна пажња и читаво место је лирски интонирано: „Но, благи Бог... показа велико милосрђе своје према мени, светлост очију мојих врати ми и просветли...”⁴⁸ У *Дечанској повељи* говори се шире и о Стефановом крунисању за краља. Следећи сегмент, који је увод у казивање о градњи Дечана, у другачијем је тону. Иако на врхунцу моћи, Стефан размишља о пролазности живота и брине се за сопствену душу. Жели да следи учења и добра дела својих светих родитеља и прародитеља и да доврши оно што они нису доспели. Са таквим настојањем подиже манастир Дечане; овај храм, како је наглашено, налази се на месту које је својевремено пронашао и обележио Свети Сава. Требало је да ту буде подигнут манастир, али Сава није доспео да овај подухват оствари за живота. Неочекивано, у завршним сегментима повеље (у тзв. *есхатоколу*), дат је краћи опис битке на Велбужду у којој је Дечански однео велику победу над бугарским царем Михајлом.⁴⁹ Истакнута је и улога младог краља Стефана (Душана).

Повеље цара Душана, доста бројне, пружају занимљив материјал када је реч о аутобиографским садржајима. Својом посебношћу издваја се *Архангелска хрисовуља* (издата 1348).⁵⁰ Она поседује веома развијену аренгу, која обимом надмаша све претходне у српским повељама. Експозиција је на посебан начин структурирана; запажају се и утицаји најстаријих повеља, пре свега Немањине *Хиландарске повеље* (истицање божанског порекла власти, размишљања о смрти и Страшном суду). Манастир Св.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто, 115.

⁴⁹ Исто, 117.

⁵⁰ О *Архангелској повељи* говоримо ослањајући се на превод Д. Богдановића публикован у књизи Р. Маринковић, *Писах и потписах*, стр. 130–134. (За ову повељу на даље користимо скраћеницу: ДуАрх).

Архангела, подигнут у непосредној близини Призрена, у клисури реке Бистрице, најважнија је Душанова задужбина; градња је започела још у време док је он био краљ а довршена након његовог крунисања за цара. Замишљена као владарски маузолеј, грађевина је и у архитектонском погледу, и у погледу начина украшавања, била изузетна.⁵¹ Светим Арханђелима Душан је даривао бројне поседе, о чему сведочи диспозиција. Аренга је свечано интонирана; овде је садржана похвала Богу Сведржитељу и небеским силама, у првом реду арханђелима (њима је црква посвећена). У похвали Сведржитељу даје се низ квалификатива (неки се сусрећу и раније, нарочито у *Светостефанској хрисовуљи*): „Сведржитеља Господа и Творца свега, који у власти држи сву твар, јединог у светлости вечитој, који у трима ипостасима (тј. лицима) пребива, у Тројици славимо, Бога Оца Саваота.”⁵² Похвала се довршава визијом Бога у слави (на престолу, окружен херувимима и серафимима), која је дата према тексту *Књиге пророка Исаије* (Ис. 6, 1–4). Ова слика отвара могућност за наглашену и рељефну похвалу арханђелима Михајлу и Гаврилу. У овом сегменту присутна је и шира, емотивно интонирана похвала Божјем човекољубљу, Богородици и Христу. Експозиција се одликује увећаним распоном казивања о прецима. Непосредно аутобиографско казивање започиње мотивом Душановог конфликта са оцем. Интонација и уведени моменти откривају блискост са интонацијом и уведеним моментима *Дечанске хрисовуље*. И духовне преокупације издавача имају значајан положај у експозицији.

Суштинске карактеристике повеље поседује и Душанова *Реч уз Законик* (из 1349).⁵³ Она има нешто другачију, модификовану структуру: „почиње на начин уобичајен у повељама, мада овде долази после законских одредаба, а не иза општега дела аренге као у повељама.”⁵⁴ Карактерише је целовита аутобиографија, на шта указује и Ђорђе Трифуновић.⁵⁵ Он уочава три целине; у првој представљен је Душанов живот до сукоба са оцем, у другој од сукоба са оцем до крунисања за цара, а у трећој образложени су мотиви његовог законодавног рада. Читав текст има претежно наративни карактер. На самом почетку Душан говори о свом пореклу и даје своју владарску (царску) титулу. Посебном изјавом наговештава аутобиографију; овде инсистира на истинитости као важном обележју свога казивања.⁵⁶ У

⁵¹ Упореди: М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*. Београд, 1988, 184.

⁵² ДуАрх, 130.

⁵³ О овом тексту говоримо ослањајући се на превод Р. Маринковић у њеној књизи *Писах и потписих*; донет је на странама 134–137. (За овај текст надаље у раду користимо скраћеницу: ДуРеч).

⁵⁴ Р. Маринковић у свом поговору књизи *Писах и потписих*, страна 278.

⁵⁵ Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, друго, допуњено издање, Нолит, Београд, 1990, 27 (појам *Аутобиографија*).

⁵⁶ „И ево, сву истину изрећи ћу, живота мојега дело, каква је од младости моје.”, ДуРеч, 134.

првој целини средишњи простор заузима представљање битке на Велбужду, која свакако за Душана има нарочити значај; ту је, наиме, испољио велику храброст и војничку вештину и самим тим се представио као ваљани престолонаследник.⁵⁷ Низом конкретних детаља о сукобљеним странама, описом саме битке и свог учешћа у њој, Душан интензивира нарацијску основу и утисак аутентичности. Тиме се употпуњује слика ове битке, коју је, својевремено, у својој хрисовуљи описао Дечански. Пажљиво се бирају и презентују детаљи везани за Душанов ангажман. Издавач повеље говори о значају победе и о Божјој подршци; низом појединости потенцира свој допринос, своју улогу. У другој целини приказују се тешкоће а затим и период изузетног просперитета Душанове владавине. Опис Душановог сукоба са оцем (први део друге целине), мада садржи значајне појединости, није до краја чињенично доведен. Аутобиографски моменти и конкретна позадина сукоба интерпретирају се према тадашњим литерарним, стандардизованим конвенцијама. Подстрекач сукоба је ђаво, „злочелник и ненависник добру”. Душан не именује изазиваче сукоба нити пружа конкретне детаље самог конфликта. Завршницу првог дела друге целине чини библијска паралела са прекрасним Јосифом; поентом паралеле подвлачи се срећан исход за Душана који ће, уз даљу Божју помоћ, оснажити и постати моћан владар. У другом делу друге целине, свечаним тоном, говори се о Душановом проглашењу за краља, шеснаестогодишњој владавини и крунисању за цара. Томе је посвећена нарочита пажња и простор у овом одељку повеље. Душан с поносом каже како је круну примио из Божјих руку; значај овог момента потенцира упоређивање са Константином, првим хришћанским царем. О самом крунисању, за које се и из других извора зна да је обављено према свим црквеним обредима и византијском церемонијалу, дају се значајни документарни подаци (датум, учесници и процедура крунисања). У трећој целини откривају се поводи за доношење *Законика*. Према устаљеној пракси, сваки хришћански цар у средњем веку био је дужан да донесе закон као најважнији правно-законодавни акт. Те обавезе свестан је и цар Душан, али он у повељи шире и ван уобичајених клишеа говори о поводу за настанак *Законика*; унеколико одређује и делокруг питања која он обухвата.

Друге повеље истог издавача садрже знатно мање аутобиографских појединости. Износи се, у првом реду, оно што је у блиској вези са основним предметом. Аренга је углавном сведена и крајње функционална (изузетак представљају *Повеља Богородици Перивленти* у Охриду и *Карејска повеља*). Три повеље из овога круга доносе у експозицији вести о Душановом боравку у Светој Гори. Две од њих издате су манастиру Хиландару а једна Карејској ћелији. Хиландарске повеље (прва је из 1347, а

⁵⁷ ДуРеч, 135.

друга из 1348. године), имају истоветне аренге а сродне су у већем делу.⁵⁸ У аренгама обеју повеља похваљује се Бог због своје човекољубивости; Он својом неизреченом мудрошћу и промислом уређује све (поставио је времена и године у својој власти, у временима царева, власти и кнезове и дао је свакоме да својим наслеђем влада и управља...). То обавезује људе да са усрдношћу поштују и хвале свете Божје домове и угоднике и да поменуте домове украшавају „сваким потребама царским”. Душан истиче важност поштовања светог и животносног гроба Светог Симеона, јер Симеоновим молитвама српско царство стиче крепост и утврђење, силу и заштиту и углед. Помиње и Светог Саву и потребу да се и њему исказује захвалност. Поштовање према прецима и њиховим делима Душану је, како сам наглашава, повод за долазак у Свету Гору Атонску и српску Лавру Хиландар.⁵⁹ То представља почетак експозиција; шире се говори о Душановом боравку у Лаври, о његовом дивљењу храму и поклоњењу Немањиним гробу. Потом се дају извесни детаљи о предузетом ходочашћу по светогорским манастирима и пустињским пределима. У другој повељи овај сегмент проширен је детаљем о посети српског цара главној светогорској цркви, Протатону у Кареји, где је дао богате дарове. У обе повеље посебно је акцентирано место у коме се говори о Душановим даровима самом Хиландару: „и колико би сила Царству ми, украсих свету цркву свештеним одежама и сасудима и другим потребама.”⁶⁰ Аутобиографских детаља има и у одељцима повеља у којима се предочавају околности које су довеле до њиховог издавања.

Специфичност *Карејске повеље* (она је из 1348) је у томе што се тежиште нарације, од посете царског пара Карејској ћелији, помера ка Душановој жени Јелени;⁶¹ занимљиво је да о Јеленином боравку и ходочашћу по Светој Гори нема помена у двома споменутим хиландарским повељама.

Наше бављење корпусом српских повеља насталих у раздобљу XII–XIV век потврдило је почетне претпоставке о литерарности овог жанра и о богатству аутобиографског слоја у њему, значајном за реконструисање

⁵⁸ Садржај прве повеље, у преводу Р. Маринковић на српски језик, донет је у њеној књизи *Светородна господа српска*, на странама 124–126. Из друге се (у округлим заградама) доноси само оно што је различито у односу на прву. Превод тих делова начинила је Р. Маринковић.

⁵⁹ Цар Душан је боравио на Светој Гори од јесени 1347. до пролећа 1348. Са њим је била и његова супруга Јелена (она је једина жена којој је био одобрен улазак у ову монашку републику).

⁶⁰ Ово место је на страни 127.

⁶¹ О *Карејској повељи* говоримо ослањајући се на превод у књизи Р. Маринковић, *Светородна господа српска*. Текст повеље је на странама 127–129.

владарских биографија. Нужност испитивања овог слоја у повељама наметала је и чињеница да у српској средњовековној књижевности не постоји аутобиографија као засебан жанр. Разуме се, ван нашег интересовања остао је, не мање занимљив и поетички комплексан, однос између житија и повеља, што може бити предмет посебног рада.